

UDK:94(575.1) (045)

Bobur TOJIYEV,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti
E.mail: tojiyevbobur1@gmail.com

TDPU dotsenti, PhD N.Sattorov taqrizi asosida

UILYAM MURKFORTNING BUXORO AMIRLIGIDAGI FAOLIYATI

Аннотация

Ushbu maqolada 1825-yilda ingliz sayyohi U.Murkfortning ot savdogari qiyofasida Buxoro amirligiga kelishi, uning amir Haydar bilan uchrashishi, Buxoroning ijtimoiy-siyosiy hayotiga oid ma'lumotlari, uning tabiiy faoliyati haqida bayon etilgan. Uning faoliyati ilmiy manbalar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: To'ra Bahodirxon, Aleksandr Byorns, rishta kasalligi, turkman otlari, Oks, Hindiston, ark, xitoy-qipchoq, Andxo'y, Buyuk Britaniya.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УИЛЬЯМА МУРКФОРТА В БУХАРСКОМ ЭМИРАТЕ

Аннотация

В данной статье рассказывается о прибытии в 1825 году английского путешественника У. Муркфорта в Бухарский эмират под видом торговца лошадьми, его встрече с эмиром Хайдаром, сведениях о социально-политической жизни Бухары, а также о его медицинской деятельности. Его деятельность освещена на основе научных источников.

Ключевые слова: Тура Бахадурхон, Александр Бёрнс, дракункулёз, туркменские лошади, Окс, Индия, арк, китай-кипчак, Андхой, Великобритания.

WILLIAM MURKFORT'S ACTIVITIES IN THE EMIRATE OF BUKHARA

Annotation

This article describes the arrival of the English traveler W. Murkfort in the Emirate of Bukhara in 1825 as a horse trader, his meeting with Emir Haidar, information about the socio-political life of Bukhara, and his medical activities. His activities are covered based on scientific sources.

Key words: Tora Bakhodir Khan, Alexander Burns, Rishta disease, Turkmen horses, Oxus, India, Ark, Chinese-Kipchak, Andkhoy, Great Britain.

Kirish. Hindistonda otlarning tanqisligi sababli, Ost-Indiya kompaniyasi veterinar Uilyam Murkfortni Hindistonga ishga taklif qiladi. 1808-yilda u Kalkuttaga yetib keladi va tez orada Pusada otxona boshlig'i lavozimida ish boshlaydi. Tabiatdan qiziqqon bo'lgan U.Murkfort har bir ot savdogaridan Rajputana va Panjobdagi ot bozorlari haqida ma'lumotlar so'raydi. Ahmad Ali Xon unga "afg'on savdogarlari 15 yil avval Buxoro bozorlariga ot sotib olish uchun borishlarini va u yerdan zotli fors va turk otlarni olib Hindiston bozorlariga sotishlarini" aytadi. U.Murkfort do'sti Charlz Metkalf bilan, Buxoroga borib kelgan odamlarni izlashni boshlab yuboradi. Ular Buxoroga savdo bilan qatnagan bir savdogardan Buxorodagi yirik ot bozorlari haqida qimmatli ma'lumotlar olishadi. Xullas Buxoro U.Murkfortning yagona umidiga aylanadi. U.Murkfortning maqsadi faqat nasldor otlar bo'lmagan. 1807-yilda Fransiya imperatori Napoleon I va Rossiya imperatori Aleksandr I o'rtasida "Tilzat" shartnomasi imzolandi. Ikki imperator qo'shinlarini birlashtirib Eron hududi orqali Hindistonga bostirib kirib mustamlakaga aylantirishga kelishib olishadi. Bu holat U.Murkfortni befarq qoldirmaydi. U o'zining asosiy e'tiborini nasldor otlardan ham ko'proq, shimoldan bostirib kelishi mumkin bo'lgan dushmanga qaratadi. U 1811-yildan 1825-yilgacha (vafotigacha) ot savdogari qiyofasida Bengaliya, Ost-Indiya kompaniyasi hududlari, Himolay tog'laridan o'tib, Hindukush orqali Buxoro va Markaziy Osiyo hududlarida bo'ladi. U o'zining faoliyati davomida Buyuk Britaniyaning Kalkuttadagi hukumatiga juda qimmatli razvedka ma'lumotlarini junatib turadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. U.Murkfortning vafotidan keyin, uning hujjatlari va kitoblari Qunduzda qolib ketadi. 1831-1840-yillarda Aleksandr Byorns va uning hamrohlari Afg'onisto, Qunduz, Qobulga sayohat qilganlarida, uning hujjat va kitoblarning deyarli barchasini qo'lga kiritadi. Bu haqda Aleksandr Byorns o'zining "Travels into Bokhara" va "Cabool: Personal Narrative of a Journey to, and Residence in That City, in

the years 1836, 7, and 8." batafsil to'xtalib o'tadi. Unda U.Murkfortning Buxoroga olib kelgan savdo mollari, sotib olgan nasldor otlari, uning o'limi haqida sirli bo'lib kelgan voqea hodisalarga ancha oydinlik kiritiladi. Uilyam Murkfortning 6 yillik sayohatiga bag'ishlangan "Travels in the Himalayan Provinces of Hindustan and the Panjab; in Ladakh and Kashmir; in Peshavar, Kabul, Kunduz and Bokhara" nomli qimmatli asar 1841-yilda H.H.Vilson tomonidan nashr etiladi. XX asrda U.Murkfortning Hindistondan Buxorogacha bo'lgan sayohatini Garry Alder o'zining 1985-yilda nashr etilgan "Beyond Bokhara The Life of William Moorcroft Asian Explorer and Pioneer Veterinary Surgeon 1767-1825" nomli asrida chuqur tahlil qilib beradi. Bundan tashqari Peter Hopkirk 1990-yilda nashr ettirgan "The Great Game" nomli asrida U.Murkfortni O'rta Osiyodagi "Katta o'yin"ning ilk ishtirokchisi deb ataydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu ilmiy tadqiqot tarixiy manbalar va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar asosida olib borildi. Tadqiqotda qiyosiy-tarixiy tahlil usuli qo'llanib, U.Murkfortning Buxorodagi faoliyati, amir bilan o'rnatgan aloqalari, ot savdogari qiyofasida josuslik ma'lumotlarini to'plagan, Buxorga nisbatan strategik qarashlari tahlil qilindi. Shuningdek inglizlarning Buxorodagan manfaatdorligi, U.Murkfortning sayohati sabablari va oqibatlari baholandi. Tadqiqot natijalari inglizlarning Buxorodagi josuslik faoliyati va undan ko'zlangan maqsadlari, o'sha davrda Buxoro amirligining to'tgan strategik ahamiyatini aniqlashga imkon beradi.

Tahlil va natijalar. U.Murkfort Buxoroi Sharifga borishni maqsad qilib yurganida, Charlz Metkalf unga aqilli, topqir musulmon kishisini u yerga sinov tariqasida junatib ko'rishni maslahat beradi. Charlz Metkalf o'zining fors tarjimoni va kotibi Mir Izzatullohni U.Murkfortga tavsiya qiladi. U.Murkfort Mir Izzatullohni Buxoro amiriga atalgan xat bilan Buxoroga junatadi. Bu xatda u amirni "Mo'minlarning qo'mondoni, musulmonlarning imomi, xalq homiysi, Xudoning

yerdagi soyasi va noibi, uning marhamati abadiy bo'lsin"[1] kabi so'zlar bilan ulug'laydi. Mir Izzatullohning sayohati 20 oy davom etadi. U Afg'oniston orqali Hindistonga qaytib keladi. U.Murkfort ruslardan oldin Buxoroga borish, u yerlarning bozorlarini egallash va bu hududlarni Buyuk Britaniya siyosiy ta'sir doirasiga kiritish kerakligi haqida o'z rahbarlarini ko'p marotaba ogohlantiradi. Uning asosiy maqsadi ruslardan oldin harakat qilish va ularni dog'da qoldirish edi. Xullas strategik maqsadlardan kelib chiqib, Kalkuttadagi rahbarlar tomonidan U.Murkfortga Buxoroi Sharifga sayohat qilishga ruxsat beriladi. Ammo rahbarlar, ruslarning noroziligini keltirib chiqarmaslik uchun, bu sayohatga rasmiy maqom berishmaydi. Mabado shunday bo'lsa undan voz kechilar edi. U.Murkfort Xo'ja Shohniyoz yordamida Qur'onshunos olim Mir Fazl Haq bilan aloqa o'rnatadi. Mir Fazl Haq Buxoro amirining iltimosiga ko'ra Buxoroga ketayotgan edi. U U.Murkfortga amir va boshqa ob'ruli kishilar bilan aloqa o'rnatishda yordam berishi kerak edi. Buning evaziga U.Murkfort Mir Fazl Haqning safar xarajatlarini qoplab beradi. Nihoyat 1819-yilda "U.Murkfort hamrohlari Jorj Trebk va Jorj Gutri, otlarga ma'sul shaxslar hamda kichik gurkha askarlari bilan Oks (Amudaryo) bo'ylari va Buxoroi Sharifga kichik karvon bilan yo'lga chiqadi. Bu karavonda chinni idishlardan tortib to'pponchagacha, pichoqdan tortib paxtagacha bo'lgan mollar bor edi"[2]. Bu mollar rus mollarini raqobatda ortda qoldirish uchun ataylab tanlab olinadi. 1825-yil fevral oyida U.Murkfort va uning jamoasi Oks daryosidan (Amudaryo) kechib o'tib Qarshi shahriga yetib keladi. Ular Qarshi shahrida 4 kun bo'lishadi. Shu vaqt davomida u bozordagi narx-navonlarni kundaligiga qayd qilib boradi. Bundan tashqari u, qovun va saryog'ni qanday saqlash, nam charm etik va qizil junli to'narni qanday tozalash hamda simob yordamida boshdagi bitlarni qanday yo'q qilish sirlarini qayd qilib qo'yadi. Shaharga kelgan kunining uchunchi kuni, ular Amir Sayyid Haydarning ikkinchi o'g'li To'ra Bahodirxonning (Amir Nasrulloh) rasmiy qabulida bo'ladilar. To'ra Bahodirxon ularni juda samimiy kutib oladi. Ammo U.Murkfort unda zolimlik hislatlarini ko'radi. Ular 1825-yil 21-fevralda Qarshi shahridan Buxoroi Sharifga qarab yo'l oladilar. 1825-yil 25-fevralda Ular Buxoroi Sharifga yetib keladilar. Ular Xiva savdogarlari uchun mo'ljallangan bo'sh saroyga joylashishadi. Bu saroyning boshqaruvchisi Dalli Bay degan kishi bo'ladi. Ular Buxoroda joylashgach, o'zlarining kelganliklarini Qo'shbegiga ma'lum qiladi. U.Murkfort registron maydonidan o'tib hukumdor saroyiga boradi. U Ladahdaligida Buxoro amiridan olgan do'stona maktubini ham o'zi bilan olib keladi. Usha paytda amir Haydar shahar tashqarisida bo'lganligi uchun uni Qo'shbegi kutib oladi. "Qo'shbegi U.Murkfortga do'stona munosabatda bo'ladi. Qo'shbegi U.Murkfortdan sotish uchun olib kelgan mollaridan 10% boj to'lashi kerakligini ma'lum qiladi"[3]. Keyinchalik bu soliq adolatli tarzda undiriladi. Oradan ikki kun o'tgach amir Haydar Arkka qaytadi va U.Murkfort Arkka yana bir chaqiritiriladi. U.Murkfort va Jorj Trebek ayvonlar, yo'laklar orqali katta qabul zaliga olib boriladi. U.Murkfort amir Haydarni qo'yidagicha ta'riflaydi. "U mayus, shubha bilan qaraydigan, rejasiz, kayfiyati tez o'zgaradigan hukumdor edi. U.Murkfort hatto amirning aqliy jihatdan barqaror emasligiga ham shubhaga boradi"[4]. U.Murkfort va Jorj Trebek Qo'shbegining ko'rsatmasiga binoan, hukumdorning oldiga kirganlarida shilyapalarini yechib, boshlarini egib ta'zim qiladi. Bu uchrashuvni U.Murkfort qo'yidagicha ta'riflaydi. "Amir kichik bir xonada tahminan 4, 5 metr balanda o'tirar edi. U rangsiz keng to'n kiygan, boshiga chetlari oltin bilan bezatilgan oq muslinsalla kiygan edi. U oldidagi katta kitobni tez-tez varaqlar edi. Hukumdor tahminan 48 yoshda edi. Uning rangi biroz zaytun tusida va qoraroq edi. Uning yuz tuzilishi biriz o'zbeklarga xos bo'lib, yuzidagi ajinlari va tez o'zgarib turadigan yuz ifodalari uning faol aql-idrokka ega ekanligini ko'rsatardi. Aytishlaricha undagi mehribonlik va yaxshi fe'l-atvor, ishonchsizlik va mag'rurlik bilan aralashib ketgan edi. U bizdan sog'ligimiz, ismimiz, yurtimiz va kasbimiz haqida so'radi. Ikkalamizga amirdan 18 metr o'zoqlikda turish so'ralgandi. Oradan biroz vaqt o'tib amir bizlardan yaqinroq kelishini so'radi, keyinchalik bizlarga bu muloqat maxsus iltifot, ishonch va sharaf belgisi sifatida tushuntirildi. Suhbat davomida amir bizlarga mol-mulkimizni istagan odamga istagan tarzda sotish va shaharda har

qanday mahsulotni sotib olish erkinligini berdi"[5]. U.Murkfortning kundaligida yozilishicha "U Buxoro amiriga taqdim qilgan sovg'alar ro'yxatini yozib qo'yadi va kundaligining oxiridagi izohga ko'ra "amir uning sovg'alariga javoban, uning savdo mollari solinadigan bojxona to'lovlaridan ozod qiladi. Bu imtiyoz sovg'alar qiymatidan biroz ko'proq bo'lgan"[6].

Buxorolik ot savdogarlari amirning ro'xsatisiz U.Murkfortga ot sotmaganligi sababli, u yana amirga murojat qilishga tug'ri keladi. Amir shikoyatlarni ko'rib chiqadigan kuni, U.Murkfortni qabul qiladi. U buni qo'yidagicha ta'svirlaydi. "Amir mening maktubimni o'qib chiqdi va meni o'tirishimni buyurdi. Bu yerdan men shikoyatlarning qanday hal qilinishiga guvoh bo'ldim. Shikoyatchilarning da'volari o'rinni bo'lsa, amir ularning xo'jjatlariga barmoq muhrini bosardi. Bu muhrga kotib tez-tez xitoydan keltirilgan maxsus siyoh surtib turardi. Amir rad etilgan shikoyatlarning sabablariga izoh berar va rat etilgan shikoyat yirtib tashlanar edi. Har bir ijobiy yoki salbiy qarordan so'ng, marosim tashkilotchisi tomonidan hukumdorning adolatli boshqaruvi abadiy bo'lsin deb turk tilida qisqa duo o'qiladi, qolganlar uning ortidan saqollarini silab qo'yishadi. Butun jarayon rasmiy tarzda davom etdi. Hukumdor menga ot sotib olish uchun muxrlangan ruxsatnoma berdi. Bundan tashqari hukumdor marosim boshlig'iga bundan keyin bizlarning hukumdor qabuliga kirishimizda shayapamizni yechishimizning shart emasligini, o'ng qo'limizni kukragimizga qo'yib yengil ta'zim qilishimizning o'zi yetarli ekanligi haqida buyruq berdi. Biz joylashgan karvonsaray egasi Dalli Bay narsalarimizga javobgar etib belgilandi. Agar narsalarimizdan biron narsa yo'qolsa uning ko'zlari o'yib olinishi haqida ogohlantirildi"[7]. Bundan tashqari Buxoroda U.Murkfort bilan yaqin aloqada bo'lgan savdogarlarning guvohlik berishicha, "amir uning iste'dodini yuqori baholagan va tez-tez suhbatiga chaqirib turgan. Unga oldin hech bir nasroniyga berilmagan imtiyoz — shaharda otda yurish va arkagacha otdan tushmay borish huquqi berilgan"[8].

Buxoro ot bozorlarining bo'm-bo'shligidan U.Murkfort tushkunlikka tushadi, uning fikricha tinimsiz urushlar bu bozorlarni tanazzulga uchratgan. Shunday bo'lishiga qaramay U.Murkfort yaxshi naslli potlarni topishdan umidini uzmagani edi. Amirning xitoy-qipchoq isyonini bostirish uchun qilgan yurish paradini ko'zatgan U.Murkfort eng yaxshi otlarning ko'pchiligi amir qo'shining tarkibida ekanligiga guvoh bo'ladi. U.Murkfort faqat siyosiy masalalarga emas, o'zini qiziqtirgan ijtimoiy jarayonlarga ham e'tibor qaratadi. U Buxorodagi yer haydash, ekin o'rini yig'imi, sug'orish va o'g'itlash, vinochilik va uzum yetishtirish, eshak va parranda boqish, sutchilik va ipakchilik, kannabis va meva yetishtirish haqida Londondagi qishloq xo'jaligi kengashi uchun kichik bir kitob yozadi. Buxoroning mashhur oq nonlarining tayyorlanishi, nonvoylarning tandirning issig'iga chidamliligi uni xayratda qoldiradi. U non yopishni sinab ko'rmoqchi bo'lganida qosh va kipriklarini kuydirib oladi. Buxoro shahrida odamlar va hayvonlar orasida keng tarqalgan qurt kasalligi (rishta kasalligi) U.Murkfortning alohida e'tiborini tortadi. U.Murkfort bu kasallik bo'yicha oshkora tadqiqot olib borolmaydi. Ammo suv hovuzlari, idishlari va ariqlar kasallikning sababchisi ekanligiga U.Murkfortning ishonchi komil edi. Shaharning toza ko'chalari va otxonalari bilan badbo'y hidli va sanitariya talablariga javob bermaydigan suv ta'minoti o'rtasidagi keskin farq uni hayratda qoldiradi. Qo'shbegi U.Murkfortning gigiyenik maslahatlariga e'tibor bermaydi. U Buxoroda "qurt o'ldiruvchi" nomi bilan tanilgan Mirzo Shams ismli sartarosh-jarrohning yonida ko'p vaqtini o'tkazadi. U.Murkfort bemorlarning tanasidan qurtlarning chiqarilish jarayonini kuzatadi va bu usullarni yanada yaxshilash bo'yicha tavsiyalarini beradi. Hatto bemorlarning tanasidan 1 metr gacha bo'lgan qurtlar chiqadi. U.Murkfort Buxoroda 3 ta rus qulini bitta yaxshi ot bahosidan ham arzoniga sotib oladi. Uning maqsadi ularni Hindistonga olib borib ozod qilish edi. Ammo amir bu qullarni U.Murkfortdan qul bozorida qayta sotishini talab qiladi. U.Murkfort sotib olmoqchi bo'lgan yaxshi otlarning ko'pchiligi, amir qo'shini bilan ketgan edi. U.Murkfort ularni iyul oyi boshigacha kutadi. Chunki Hindistonga qaytish choralari ko'rilmasa, qish paytida Hindiko'sh tog'larida qolib ketish ehtimoli bor edi. U.Murkfort Qo'shbegidan ketishga ruxsat so'raganidan bir necha kun o'tib, amir uni harbiy lageriga

chaqirtirganligi haqida xabar keladi. Amir U.Murkfortni yashil ipak chodirida qabul qiladi. Amir U.Murkfort olib kelgan sovg'alardan mamnun bo'ladi va Hindistonga qaytish yo'lida joylashgan ba'zi qabila boshliqlariga maktub yozishga vada beradi. Bular U.Murkfortni ruhlantiradi va otlar masalasida yana bir bor amirga murojat qiladi. U shunday dedi. "Men amirga Buxoroda nasldor otlar borligini eshitganimni, lekin shu paytgacha oz sonli otlarga ega bo'lganligimni bildirdim. Agar amir ro'xsat bersa qo'shin lagerida zotli otlardan sotib olishga tayyor ekanligimni ma'lum qildim. Amir "sotib ol", "sotib ol" deb qisqa javob qildi. Men yurtimda hukumdorning mehmondo'stligi va ehtiromini ulug'lash burchim ekanligini amirga bildirdim"[9]. Bu uchrashuvdan keyin u yaralangan askarlarni davolash uchun chaqiriladi. U.Murkfortni fikricha amir uni tibbiy mahorat uchun chaqirgan edi. Ammo amir bilan ikkinchi uchrashuvda bu chaqiruvning asosiy sababi aniq bo'ladi. Uning oldida hayratlanarli darajada chiroyli turkman oti namoyish etiladi. Ushbu ot sotilishi yoki sovg'a qilinishi haqida unga ishora beriladi. Amir undan dushmani qamalga olishni boshqarishini so'raganida, U.Murkfort bizlar karvon qaroqchilariga qarshi kurasha olamiz, qamal urushi yoki muntazam janglarga qatnasha olmaymiz deb javob beradi. Amir Haydar U.Murkfortning josus yoki josus emasligini yuqoridagi ikkita yo'l bilan sinab ko'rgan bo'lishi ham mumkin. Bundan tashqari inglizlarning jang taktikasiga guvoh bo'lmoqchi bo'lgan, yoki ularning ot sotib olishlarini xohlamagan. Nima bo'lganda ham Amir Haydar U.Murkfortdan rad javobini oladi. U.Murkfort shunday yozadi "suhat boshida amirning chehrasi kulib turar edi. Ammo so'zlarimni eshitganidan so'ng yuzlarida g'amginlik paydo bo'ldi. Men ta'sirimni yo'qotganimni syezdim. Biroz sukutdan so'ng amirning ishorasi bilan bizni chiqarib yuborishdi"[10]. U.Murkfort ertasi kuni bemorlar kurigidan keyin ot izlashni boshlab yuboradi. Ammo U.Murkfort chodiriga qaytganida amirdan "yangi xaridlarni tuxtat va Buxoroga qayt" degan shoshilinch xabar keladi. U amirning chodiriga qarab yo'l oladi ammo amir uni qabul qilmaydi. Ertasi kuni tongda u amir bilan uchrashishga muvaffaq bo'ladi. U amirdan "qo'shindagi barcha otlar xitoy-qipchoq isyonini bostirish uchun kerak" degan javob

oladi. Unga vada qilingan ot o'rniga oddiy bir libos tortiq qilinadi. U.Murkfort uchun Hindistonga qaytishdan boshqa chora qolmaydi. U.Murkfortning yagona umidi otlarni Amudaryoning janubidan izlash edi. U Buxoroga qaytganida Jorj Trebek Hindistonga qaytish uchun hamma narsalarni tayyorlab qo'ygan edi. U.Murkfortdan qolgan ba'zi bir xo'jjatlar "u Buxoroni tark etishida, savdo mollarining katta qismini sotganligini ko'rsatadi"[11]. Bu esa uning yuklari haqidagi haddan tashqari mubolag'ali gap-so'zlarga chek qo'yadi. Tong otishi bilan Jorj Trebek barcha otlar bilan yo'lga chiqadi. U.Murkfort esa yuklar va tuyalar bilan keyinroq yo'lga chiqadi. Shom paytida ular shahardan tashqariga yetib kelishadi. Kechki ovqat osh (palov) tayyorlash uchun U.Murkfort shaharga odam junatadi. Palov juda mazali chiqqanidan, u bu taomni pishirish usulini kundaligiga alohida yozib qo'yadi. Karvon tarkibida 60 ta ot, 60 ta odam va kamayib qolgan yuklarni ortish uchun ijaraga olingan tuyalar bor edi. U Hindistonga qaytish oldidan sog'ligida muammolar paydo bo'la boshlaydi. Ular 4 kun yo'l yurib Qarshi shahriga yetib kelishadi. To'ra Bahodir (Amir Nasrullo) ularni yaxshi kutib olmaydi. Qarshida U.Murkfortning bir nechta qimmatbaho shoyi matolari va eng yaxshi otlaridan biri olib qo'yiladi[12]. U 1825-yilning 27-avgust kuni kasallikdan "Andxo'y" shahrida (hozirgi Afg'onistonning shimolidagi tuman) vafot etadi. U.Murkfortning 6 yillik sayohati shu yerda tugaydi.

Xulosa va takliflar. U.Murkfort Buxoroni tark etishidan oldin josuslik tarmog'ini yo'lga qo'yadi. U maxfiy josuslarini Buxoroga joylashtiradi. U Hindistonning shimolidan Buxoro amirligigacha bo'lgan hududlarda inglizlarning savdo-sotiq siyosatini joriy qilish va bu yo'l orqali mahalliy hukumdorlarni o'zlarining siyosiy ta'siriga olish haqida o'z rahbarlariga bir nechta marotaba xabar beradi. Uning fikricha bu yo'l ruslarning Hindistonga bo'lgan tajovuzini qaytarishda samarali yo'l edi. Buxoro bilan Amudaryoda kemalar qatnovi orqali savdo-sotiq qilishning strategik ahamiyatini aniqlaydi. U.Murkfort Buxoro Sharifdagi yarim yillik faoliyati davomida, bu davlatning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayoti haqida qimmatli ma'lumotlar qoldiradi. Bu ma'lumotlar Vatanimiz tarixini o'zganishda qimmatli manba hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Beyond Bokhara The Life of William Moorcroft Asian Explorer and Pioneer Veterinary Surgeon 1767-1825. By Garry Alder. Second edition, Delhi-2012. 124 p.
2. Peter Hopkirk "The Great Game", - London. 1990. 92-bet.
3. Beyond Bokhara The Life of William Moorcroft Asian Explorer and Pioneer Veterinary Surgeon 1767-1825. By Garry Alder. Second edition, Delhi-2012. 347 p.
4. Beyond Bokhara The Life of William Moorcroft Asian Explorer and Pioneer Veterinary Surgeon 1767-1825. By Garry Alder. Second edition, Delhi-2012. 347 p.
5. Beyond Bokhara The Life of William Moorcroft Asian Explorer and Pioneer Veterinary Surgeon 1767-1825. By Garry Alder. Second edition, Delhi-2012. 347 p.
6. Cabool: Personal Narrative of a Journey to, and Residence in That City, in the years 1836, 7, and 8, by the late Lieut.-Col. Sir Alexander Burnes, C.B., &c., of the India Company's Service. Second edition. London, 1843. 195,196-pages
7. Beyond Bokhara The Life of William Moorcroft Asian Explorer and Pioneer Veterinary Surgeon 1767-1825. By Garry Alder. Second edition, Delhi-2012. 348 p.
8. Cabool: Personal Narrative of a Journey to, and Residence in That City, in the years 1836, 7, and 8, by the late Lieut.-Col. Sir Alexander Burnes, C.B., &c., of the India Company's Service. Second edition. London, 1843. 196 p.
9. Beyond Bokhara The Life of William Moorcroft Asian Explorer and Pioneer Veterinary Surgeon 1767-1825. By Garry Alder. Second edition, Delhi-2012. 352 p.
10. Beyond Bokhara The Life of William Moorcroft Asian Explorer and Pioneer Veterinary Surgeon 1767-1825. By Garry Alder. Second edition, Delhi-2012. 353 p.
11. Cabool: Personal Narrative of a Journey to, and Residence in That City, in the years 1836, 7, and 8, by the late Lieut.-Col. Sir Alexander Burnes, C.B., &c., of the India Company's Service. Second edition. London, 1843. 195 p.
12. Beyond Bokhara The Life of William Moorcroft Asian Explorer and Pioneer Veterinary Surgeon 1767-1825. By Garry Alder. Second edition, Delhi-2012. 355 p.
13. Travels in the Himalayan Provinces of Hindustan and the Panjab; in Ladakh and Kashmir; in Peshavar, Kabul, Kunduz and Bokhara. By Mr. William Moorcroft and Mr. George Trebeck from 1819 to 1825, by Horace Hayman Wilson. London, 1841.